

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Філологічний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра української мови

(повна назва кафедри)

Д и п л о м н а р о б о т а

**Прізвиська мешканців с. Новопетрівка Великомихайлівського району
Одеської області: лексико-семантичний та психолінгвістичний аспекти**
The residents' nicknames of Novopetrovka village of Velikomikhaylivsky district
of the Odesa region: lexical-semantic and psycholinguistic aspects

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»

Виконала: студентка денної форми навчання

6.020303 Філологія

«Українська мова та література»

Чумаченко Інна Вікторівна

Науковий керівник:

ст. викл. Сенік Г. В. _____

Рецензент:

к. філол. н., доц. Дружинець М. Л.

Рекомендовано до захисту:

протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2019 р.

Захищено на засіданні ЕК № ____

протокол № _ від _____ 2019 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

_____ проф. Ковалевська Т. Ю.
(підпис)

_____ доц. Шевченко Т. М.
(підпис)

Одеса – 2019

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Антропонімна категорія прізвищ в українській мові.....	6
1.1. Прізвиська як об'єкт дослідження мовознавців.....	6
1.2. Лінгвістичний статус прізвиська.....	10
1.3. Класифікації прізвищ.....	13
Розділ 2. Лексико-семантичні особливості прізвищ дорослого населення	
с. Новопетрівка.....	18
2.1. Лексико-семантичні групи прізвищ відапелятивного	
походження.....	18
2.1.1. Прізвиська, мотивовані зовнішністю носія.....	18
2.1.2. Прізвиська мотивовані внутрішніми (психічними) рисами	
людини.....	21
2.1.3. Прізвиська з утраченою мотивацією.....	25
2.2. Мотиви номінації неофіційних іменувань відонімного	
походження.....	26
2.2.1. Проблеми дослідження відонімних прізвищ.....	26
2.2.2. Відіменні прізвиська.....	29
2.2.3. Відпрізвищеві прізвиська.....	29
Розділ 3. Неофіційний антропонімікон школярів.....	31
3.1. Сучасний стан вивчення шкільних прізвищ	31
3.2. Лексико-семантичні групи шкільних прізвищ с. Новопетрівка.....	34
3.2.1. Мотивація шкільних прізвищ відапелятивного походження.....	34
3.2.2. Мотивація шкільних прізвищ відонімного походження.....	36
3.3. Роль психолінгвістичного аналізу у виявленні асоціативного поля	
шкільних прізвищ.....	38
Висновки.....	48
Список використаної літератури.....	51

ВСТУП

Паралельно з офіційними найменуваннями функціонують неофіційні антропоніми, найпоширенішими з яких є прізвиська, які побутують переважно в соціальних й територіальних мікросередовищах, як-от: окремий населений пункт, вулиця, школа, колектив тощо. У сучасному мовознавстві завершується вивчення, лексикографічне упорядкування офіційних антропонімів, тоді як прізвиська залишаються недостатньо вивченими на теренах окремих регіонів.

Актуальність дослідження полягає в тому, що прізвиська на сьогодні досліджено недостатньо, дослідники не мають єдиного погляду щодо тлумачення терміна *прізвисько*, існує чимала кількість класифікацій за різними аспектами вивчення прізвищ, проте немає повних класифікацій, які полегшать роботу з матеріалом. Тому ця тема широко відкрита для дослідження. На сучасному етапі розвитку неофіційних антропонімів вивченням прізвищ займаються чимало мовознавців, а саме Г. Бучко, М. Наливайко, Р. Осташ, О. Горбач та ін. Дослідники активно вивчають регіональну антропоніміку України, зокрема: Бойківщини – Г. Бучко, Закарпаття – П. Чучка, Львівщини – М. Наливайко, Тернопільщини – О. Вербовета, Наддністрянщини – Г. Сенік, Луганщини – Н. Федотова, Полтавщини – Л. Кравченко, Гуцульщини – Б. Близнюк, Покуття – Г. Ліщинська, Західне Полісся – Г. Аркушин, Н. Шульська, Середнє Полісся – І. Козубенко, Розточчя – О. Марочкіна, Вінниччини – В. Павлюк.

Метою роботи є дослідження прізвищ мешканців с. Новопетрівка Великомихайлівського району Одеської області.

Об'єктом дослідження стали прізвиська дорослого населення та школярів с. Новопетрівка Великомихайлівського району Одеської області.

Предметом дослідження є лексико-семантичні особливості мотивуючої бази неофіційних іменувань дорослих та школярів зазначеного населеного пункту, а також психолінгвістичні особливості прізвищ учнів.

Фактичний матеріал дослідження становлять неофіційні антропоніми, а саме прізвиська. Зафіксовано і проаналізовано в роботі близько 400 онімів.

Відповідно до визначеної мети плануємо розв'язання таких **завдань** :

- установити онімну і апелятивну лексику, відображену в основах прізвищ дорослого населення та школярів;
- установити мотиваційну основу прізвищ;
- проаналізувати семантику твірних основ прізвищевих назв;
- здійснити класифікацію онімів за семантикою мотивуючих основ;
- провести асоціативний експеримент серед школярів.

В основу нашого дослідження покладено *описовий метод*, який полягає у дослідженні неофіційних іменувань як частини системи антропонімії, метод кількісних підрахунків, аналіз та синтез, методи польового дослідження (анкетування, інтерв'ювання), психолінгвістичний метод (вільний асоціативний експеримент).

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в тому, що результати нашого дослідження можна використовувати для розширення фактичного антропонімного матеріалу Півдня України та укладання словників власних назв. Матеріал може слугувати фактологічною базою при розробці спецкурсів з регіональної антропоніміки, діалектології.

Тема нашої кваліфікаційної роботи пов'язана з науковою темою кафедри української мови «Дослідження різнорівневих елементів системи української мови» (науковий керівник – проф. Форманова С. В.).

Апробація роботи. Основні положення і результати роботи були повідомлені і обговорювалися на студентській науковій конференції МНУ ім. О. Сухомлинського «Загальна та прикладна лінгвістика у полі антропоцентричних наук» (надруковано тези: «Мотиваційні групи прізвищ

мешканців села Новопетрівка Великомихайлівського району Одеської області») та на щорічній студентській науковій конференції ОНУ ім. І. І. Мечникова.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, у якому визначена мета дослідження, сформульовані його завдання, обґрунтована актуальність нашої роботи. У першому розділі *«Антропонімна категорія прізвищ в українській мові»* прізвища розглядаються як об'єкт дослідження мовознавців, встановлюється лінгвістичний статус прізвища, подаються класифікації неофіційних антропонімів. Другий розділ *«Лексико-семантичні особливості прізвищ дорослого населення с. Новопетрівка»* присвячений аналізу мотивів номінації прізвищ. Третій розділ *«Неофіційний антропонімікон школярів»* присвячений аналізу лексико-семантичних та психолінгвістичних особливостей шкільних прізвищ. У висновках встановлюються результати нашої роботи.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження згідно з поставленими завданнями зроблено такі висновки:

1. Неофіційні антропоніми є досить поширеною частиною народного мовлення, яка фіксувалася в літописах, художній літературі, а з середини XIX ст. привернула увагу багатьох мовознавців. Лінгвістичний підхід до вивчення прізвищ припадає на межу XIX – XX ст., а з середини XX ст. проводиться робота зі збирання та опису ономастичного матеріалу, робляться важливі теоретичні напрацювання науковцями П. Чучкою, М. Худашем, Р. Осташем, В. Чабаненком, що поклало початок до сучасного дослідження ономастики. Проблематика дослідження прізвищ містить питання щодо визначення дефініції, а також класифікації прізвищ.

2. Найбільша кількість серед одиниць неофіційної антропонімії дослідженого населеного пункту становлять прізвища – відапелятивні та відантропонімічні назви, які виконують номінативну й характеризуючу функції. Абсолютна більшість індивідуальних прізвищ, зафіксованих у с. Новопетрівка, є мотивованими назвами. Спільнота, у якій конкретні прізвища побутують, переважно знає причини їх появи. Найпоширенішими мотивами номінації відапелятивних прізвищ є зовнішні, внутрішні та мовленнєві ознаки людини (52,3%): *Кабанчик, Пуфік, Лин (Лінчик), Шілін*. Група прізвищ, які мотивовані зовнішнім виглядом носія є найбільш поширеною лексичною базою для іменування особи і становить близько 27,3% серед досліджених одиниць. Вона яскраво представлена лексемами, які вказують на особливості зросту або будови тіла носія: *Швабра, Кабанчик, Кістлява*; на особливості волосся: *Баранчик, Лисий*; на особливості рис зовнішності: *Хом'як, Бобер, Кріль*; на тілесні чи психічні вади: *Гуляй-нога, Костиль, Безокий, Глушій*; на деталі одягу та аксесуарів: *Попандіпало, Репер*; на вік: *Старий, Студент*. Також серед досліджених одиниць наявні лексеми, що вказують на особливості мовлення носія: *Тлінди-линді, Гедз*. На другому

місці серед індивідуальних прізвищ, мотивованих рисами носія, перебувають неофіційні антропоніми, що передають внутрішні особливості людини (25%). Найпоширенішими підгрупами серед них є прізвиська, мотивовані позитивними чи негативними рисами людини: *Баланець*, *Невмін'яємий*, *Дикий*. Прізвиська, мотивовані звичками, уподобаннями та професійною діяльністю носія, містять безпосередню або опосередковану вказівку на відповідні ознаки й охоплюють велику кількість характеристик: *Пацонух*, *Го́нець*. Інші виявлені мотиви творення прізвищ (конкретна життєва ситуація, національна приналежність) є менш поширеними: *Намінутка*, *Ара*.

3. Поширенішими мотивами номінації відонімних прізвищ є офіційні антропоніми (25,7%): прізвище або ім'я. Кількісно переважають відпрізвищеві лексеми, які походять саме від прізвищ носіїв (близько 40 лексем): *Дужий* (Дуженька), *Терешко* (Терещенко). Лексеми, які утворені від імен носіїв є менш розповсюдженими (1,45%). Група прізвищ, що мотивована прізвищами чи іменами видатних осіб або казкових героїв досить широко представлена у досліджуваному населеному пункті (11,4%): *Колумб*. Також нами виявлена група прізвищ, що мають непрозору семантику (7%): *Гибер*, *Канди(е)леп*, *Лапатон*.

4. Серед шкільних прізвищ відапелятивного походження переважають ті оніми, які мотивовані особливостями зовнішності носія. Також однією з найбільш поширених груп є прізвиська, що мотивовані характером носія. Прізвиська, утворені від імен та прізвищ не є значно поширеними серед учнів школи, в якій ми проводили дослідження. Вони становлять кількісно невелику групу онімів. Більшість з них походять від імен відомих героїв кінофільмів та мультфільмів або від прізвищ носіїв: *Крот* (Корницький), *Стьопа* (Степаненко)

5. Асоціативний експеримент, проведений серед школярів, дозволяє нам виявити прозорість мотивації кожного з цих прізвищ-стимулів. Із двадцяти одиниць п'ять не отримали жодної мотиваційної асоціації, які

мають пояснення у нашій роботі (*Бампер, Батончик, Іриска, Мулик, Плювака*). Незначна кількість асоціацій (до п'яти реакцій) є у таких прізвиськах-стимулів: *Ешкере, Крокодил, Мітла*. До наступної групи уналежнюємо неофіційні іменування, що отримали від 5 до 20 означень: *Анчоус, Борщик, Кабан, Лебідь, Лунтік, Пумба, Хребет*. Найпрозорішу мотивацію (більше 20 асоціацій) мають такі оніми: *Газ, Карлик, Приватбанк, Рембо, Чіка*. Таким чином, аналіз матеріалів вільного асоціативного ексерименту дозволяє зробити висновки про особливості сприйняття онімів серед школярів як систему образів і понять. Важливу роль у такому процесі відіграють місце, час, ситуація, настрій, які спонукають і надихають до словотворчості.

Список використаної літератури

1. Архипов Г. А. Прозвища жителей деревни Средние Юры. *Ономастика Поволжья*. Уфа, 1973. Вып. 3. С. 24 – 38.
2. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини. *Linguistica slavica : Ювілейний збірник на пошану І. М. Желєзняк*. Київ : Кий, 2002. С. 3 – 14.
3. Вербовецька О. С. Відпрізвищеві прізвиська жителів Тернопільщини. *Studia Slovakistica : зб. наук. ст. / упоряд. і відпов. ред. С. Пахомова*. Ужгород : Вид-во Олекси Гаркуші, 2009. Вип. 9. С. 109 – 117.
4. Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник села Ступно, кол. повіту Здолбунів. *Зібрані статті. Діалектологія : фотопередрук*. Мюнхен, 1993. С. 426 – 430.
5. Данилевська О. Шкільні реалії у свідомості українських підлітків (за результатами соціолінгвістичного дослідження). *Українська мова*. 2009. Вип 1. С. 74 – 86. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2009_1_9.
6. Дуйчак М. Прізвиська та їх мотивація. *Проблеми сучасної ареології*. Київ : Наук. думка, 1994. С. 256 – 259.
7. Карпенко О. Ю. Напрямки асоціативної ідентифікації онімів. Одеса : Записки з романо-германської філології, 2005, Вип. 16, С. 50 – 66.
8. Карпенко Ю. О функциях собственных имен. *Spoločenské fungovanie vlastných mien*. Slovenská onomastická konferencia: zborník materiálov. Bratislava, 1980. С. 9 – 16.
9. Крысин Л. П. Социальное расслоение языка. *Дошкольное воспитание*. Москва, 1974. Вып 4. С. 85 – 89.
10. Медвідь-Пахомова С. М. Антропонімна формула особове ім'я + прізвище в слов'янських мовах. *Українська пропріальна лексика. Матеріали наук. семінару 13–14 вересня 2000 р.* / відпов. ред. І. М. Желєзняк. Київ : Кий, 2000. С. 99 – 102.
11. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2000. С. 190.

12. Микитин-Дружинець М. Л. Мотиваційна база сімейно-родових та колективно-територіальних прізвиськ Стрийщини. *Записки з ономастики*. Одеса, 2010. Вип. 13. С. 84 – 90.
13. Наливайко М. Я. Сучасні прізвиська школярів. *Нова філологія*. Вип. 1. Запоріжжя : ЗДУ, 2004. С. 109 – 113.
14. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2011. 19 с.
15. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Тернопіль, 2011. 201 с.
16. Никонов В. А. Имя и общество. Москва : Наука, 1974. 280 с.
17. Никулина З. П. К вопросу о классификации индивидуальных прозвищ. *Вопр. лексики и грамматики русс. языка*. Кемерово, 1974. Вып. 1. С. 143 – 157.
18. Никулина З. П. О специфике индивидуальных прозвищ разных возрастных групп (на материале отфамильных местных прозвищ). *Проблемы лексикологии, фразеологии и лексикографии сибирских говоров*. Красноярск, 1975. С.122 – 127.
19. Никулина З. П. К вопросу о классификации индивидуальных прозвищ. *Вопр. лексики и грамматики русс. языка*. Кемерово, 1974. Вып. 1. С. 143 – 157.
20. Осташ Р. Із життя сучасних українських прізвиськ. Діалектологічні студії : зб. наук. пр. / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей, Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2006. С. 293 – 302.
21. Охримович В. Про сільські прозвища. Львів : Житє і слово. 1895. Т. 3. С. 302 – 307.
22. Павлюк В. А. Мотиви номінації дитячих і шкільних прізвиськ. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Вінниця, 2013. Вип. 6 (1). С. 193 – 199.

23. Павлюк В. А. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини / дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Вінниця, 2016. – 244 с.
24. Поротников П. Т. Групповые и индивидуальные прозвища в говорах Талицкого района Свердловской области. *Антропонимика*. Москва : Наука, 1970. С. 150 – 154.
25. Редько Ю. Передмова. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х т. Львів : НТШ, 2007. С. 6 – 9.
26. Родина Н. А. Современные детские и молодежные прозвища: структурносемантический и функционально-динамический аспекты : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Смоленск, 2014. 23 с.
27. Сенник Г. В. Особливості ідентифікації особистості в шкільному колективі. *Записки з українського мовознавства*. Одеса. 2014. Вип. 21. С. 25 – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2014_21_7.
28. Сенник Г. В. Особливості мовлення як джерело створення прізвиськ. *Записки з ономастики* : зб. наук. пр. Одеса : Астропринт, 2000. Вип. 4. С. 30 – 36.
29. Сенник Г. В. Прізвиська Наддністрянщини. *Записки з ономастики* : зб. наук. пр. Одеса : Астропринт, 2005. Вип. 8. С. 22 – 30.
30. Сенник Г. В. Прізвиська Одещини. *Записки з ономастики* : зб. наук. пр. Одеса : Астропринт, 2009. Вип. 12. С. 20 – 30.
31. Сенник Г. В. Трансонімізовані прізвиська / Г. В. Сенник // *Записки з ономастики* : зб. наук. пр. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. 5. С. 42 – 45.
32. Сумцов Н. Уличныя клички. *Киевская старина*. Київ, 1889. Т. 24. № 1 – 3. С. 403 – 417.
33. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 366 с.
34. Тимінський М. В. До проблеми мотиваційної класифікації сучасних індивідуальних прізвиськ. *Мовознавство*. 1987. № 3. С. 64 – 68.

35. Ушаков Н. Н. Прозвищные и личные неофициальные имена (к вопросу о границах прозвища). *Имя нарицательное и собственное*. Москва : Наука, 1978. С. 146 – 173.
36. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини : когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2008. 20 с.
37. Франко І. Причинки до української ономастики. *Франко І. Твори: у 50-ти т.* Київ : Наук. думка, 1982. Т. 36. С. 391 – 426.
38. Хрустик Н. М. Прізвиська як вид усної народної творчості. *Мова та стиль українського фольклору* : зб. наук. пр.. Київ, 1996. С. 80 – 84.
39. Худаш М. Л. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст. *З історії української лексикології*. Київ : Наук. думка, 1980. С. 96 – 160.
40. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наук. думка, 1977. 236 с.
41. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ : Наук. думка, 1976. Вип. 14. С. 16 – 20.
42. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : дис. ... канд. філол. наук : 10.661 – мови народів СРСР (українська мова). Ужгород, 1969. 987 с.
43. Чучвара А. Кореляція мова - вік: нові аспекти опису школяра на матеріалі неофіційного іменника. *Мова і суспільство*. 2012. Вип. 3. С. 59 – 67.
44. Шульська Н. Прізвисько як об'єкт наукового опису (до дефініцій терміна) URL : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/549/1/nickname.Pdf>

Довідкова література

45. Асоціативний словник рекламної лексики / упор. Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, О. В. Ставченко. Одеса : Астропринт, 2001. 116 с.
46. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. Словник – довідник. Київ, 1996. С. 335.

47. Словник української ономастичної термінології / уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
48. СУМ : Словник української мови. Київ, 1970 – 1980. Т. 1 – 11.
49. Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ : Довіра, 2005. 509 с.
50. Українська мова : енциклопедія / ред. В. М. Русанівський. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
51. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 с.